

решті полідисциплінарних площинах. Хотілося б, щоб і російські гуманітарії відкрили для себе після прочитання цієї книги нові грані щодо власної етноісторіографічної рефлексії, пов'язаної із ґрунтовним переосмисленням «слов'янського міфу».

Загалом, монографія К. Івангородського справляє позитивне враження, а охоплена автором надзвичайно складна та поліваріантна проблематика подається в коректній і виваженій формі, з ґрунтовним тлумаченням основних больових точок, з компетентним порівнянням у синхронній перспективі тенденцій і векторів розвитку трьох гуманітарних дискурсів на пострадянському просторі. Повною мірою це відображають і прикінцеві висновки до книги, позначені глибиною узагальнень, оригінальністю та історіографічною значущістю. Завдяки цьому, не важко переконатися, що проблематика «слов'янської» етнічної історії дотепер не втратила свого наукового (але, на жаль, й позанаукового) значення, а пропонує студію засвідчила надзвичайно розлогу палітру дослідницьких стратегій і практик відносно реконструкції давнього етнічного минулого як міфічного етносу «слов'ян», так і окремих етнічних спільнот, які «за звичкою» в історіографії іменують «східнослов'янськими». Відтак, сьогодні істотного переосмислення вимагають базові основи подібних дослідних практик – методологічні, теоретичні засади, а також полідисциплінарна методика верифікації наявних джерел та значно ґрунтовніше опрацювання етнологічних постулатів і фахової термінології. Відповідним дороговказом на цьому шляху може прислужитися якраз монографія К. Івангородського, історіографічний контекст якої змушує цілком по-іншому відтепер сприймати проблематику східнослов'янської етнічної історії.

Богдан Янишин (Київ)

Orcid ID: 0000-0003-0386-2530

DOI: 10.31651/2076-5908-2019-1-116-119

Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст.: колективна монографія / за редакцією Віталія Тельвака, Лідії Лазурко та Павла Серженги. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. –318 с.

Пильна увага істориків до феномену Речі Посполитої прикута ще з модерної доби. Її цивілізаційна спадщина представлена в історіографії неоднозначними, часто полярними та кон'юктурними оцінками. Знаково, що інтерес до річпосполитської минувшини не ослаб і понині. Це є закономірним передусім для сучасної політики пам'яті народів, які свого часу входили до її складу – польського, литовського, білоруського та українського. До того ж окремі спроби у деяких наукових та громадських колах повернутися до давно не актуальних історичних стереотипів підсилюють потребу об'єктивного переосмислення спадщини Речі Посполитої.

Тож природно, що така ситуація нині стимулює науковий інтерес до означеної проблеми. Своєрідним заклик до продовження і поглиблення наукових пошуків у цій царині вбачається колективна монографія за авторством українських і польських істориків «Спільна спадщина. Річ Посполита в польській та українській історичній думці XIX – XX ст.» за редакцією Віталія Тельвака, Лідії Лазурко та Павла Серженги. Вона акумулювала в собі підсумки наукових дискусій у межах Міжнародної наукової конференції з однойменною назвою, котра відбулася на базі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка 27–28 вересня 2018 р. Примітно, що колектив авторів

видання за національною приналежністю має майже паритетне представництво: 17 українських та 13 польських науковців. Тексти їх праць надруковані відповідно українською та польською мовами.

Матеріали монографії вивели на загальну різнопланову проблематику, що зумовило цілком виправданий поділ наукового доробку на шість тематичних рубрик.

Особливої уваги заслуговує перша рубрика – «Загальні та теоретичні проблеми». У ній презентовано три статті, в яких розкрито важливі теоретичні і методологічні аспекти дослідження історичної спадщини Речі Посполитої, вказані визначальні точки дотику українського й польського історіографічних дискурсів. Зокрема, Леонід Зашкільняк («Річ Посполита Обох Народів в ретроспективі української історіографії»), предметно розкрив процес формування й поширення міфів і стереотипів щодо поляків і Речі Посполитої у модерній та українсько-радянській історіографіях. Відтак актуалізував необхідність глибокого переосмислення нагромадженого історичного матеріалу з метою повернення наукових підходів до оцінки Речі Посполитої та її місця в історії європейських народів.

Кароліна Поласік-Вжосек та Войцех Вжосек («O dialogu historiografii «sąsiedzkich» w dwóch odsłonach / Про діалог «сусідських» історіографій у двох аспектах») у процесі аналізу особливостей взаємин історіографій сусідніх народів, прийшли до висновку, що польська та українська історіографії є традиційним прикладом взаємин таких сусідських історіографій.

У статті Ігоря Гирича («Концепт Люблінської унії в українській історіографії доби позитивізму: деякі теоретичні міркування») проаналізовано оцінки Люблінської унії 1569 р. в українській національній історіографії. Автор вважає, що, попри певні розбіжності в таких оцінках, загалом українські історики на громадські діячі дивилися на Люблінські домовленості як подію, що заважає українцям згуртуватися навколо здобуття культурної і політичної окремішності від Польщі.

Решта п'ять рубрик книги, сформовані за хронологічно-тематичним принципом та різні за обсягом, по суті становлять великий блок матеріалів, присвячений висвітленню проблематики витоків історичного знання, формування річпосполитських історіографічних образів, аналізу наукових шкіл і їх знакових представників.

Приміром, у рубриці «Ранньомодерна історіографія» представлена стаття Дмитра Вирського («Річпосполитський досвід України: представлення/конструкція уявлень в ранньомодерній історіографії»), присвячена дослідженню уявлень у тогочасній історіографії (XVI–XVIII ст.) українських версій феномену сарматизму – роксоланства і хозаризму. Дослідник вказує, що вони хоч і стали оригінальними варіантами сарматизму в Україні (умовно – варіанти шляхетський і козацький), утім опанувати масами так і не змогли, а можливо просто не встигли.

Інша публікація належить Томашу Мацьковському («Poglądy Gottfrieda Lengnicha na ustrój Rzeczypospolitej i ich recepcja w polskiej historiografii przed II wojną światową / Погляди Готфріда Ленгніха на устрій Речі Посполитої і їх рецепція в польській історіографії перед Другою світовою війною»). В ній йдеться про наукову діяльність та спадщину Готфріда Ленгніха – одного з найвидатніших представників польської історіографії XVIII ст.

Найбільш представницькою за кількістю статей книги є третя рубрика «Від Романтизму до Просвітництва». Тут увага зосереджена на аналізі доробку визначних представників переважно польської та меншою мірою української та російської історіографії у царині висвітлення різноманітних сегментів феномену Речі Посполитої. Так, Славомір Зелінський («Zgoda czy ustępstwo? Oblicza tolerancji religijnej w historiografii polskiej XIX w. Joachim Lelewel i Józef Szujski / Згода чи поступка? Релігійна толерантність в польській історіографії XIX ст. Йоахим Лелевель і Юзеф Шуйський») та Єжи Матерніцький («Joachim Lelewel i Józef Szujski: wizje konfederacji barskiej / Йоахим Лелевель і Юзеф Шуйський: бачення

барської конфедерації») вдалися до розкриття поглядів двох провідних польських істориків XIX ст. – Йоахима Лелевеля та Юзефа Шуйського. Зокрема йдеться про різне трактування ними таких знакових для історії Центрально-Східної Європи подій, як релігійні акти Речі Посполитої – Сандомирська угода (1570) та Варшавська конфедерація (1573), а також Барська конфедерація (1768).

Водночас, Валентин Ребенок («Українські козаки початку XVII ст. у висвітленні представників краківської та варшавської історичних шкіл (Ю. Шуйський і Т. Корзон») здійснив порівняльний аналіз наукової спадщини згаданого вище Ю. Шуйського та його сучасника Т. Корзона, присвяченої військово-політичній історії Речі Посполитої початку XVII ст. Автор розкрив ставлення науковців до польсько-литовської держави цього періоду, з'ясував місце і значення українських козаків в подіях польсько-московської війни, битві під Цецорою та під час Хотинської війни у працях істориків відповідно до їх наукових поглядів.

Фаховий розгляд позиціонування польським істориком Людвіком Кубалею ряду видатних історичних постатей (С. Чарнецького, Є. Любомирського, І. Радзейовського, шведського короля Карла Густава, гетьмана Б. Хмельницького та ін.) здійснив Тарас Гриневич («Образ героя та антигероя Речі Посполитої середини XVII століття в творчості Людвіка Кубалі»). Автор довів, що в формуванні їхніх образів учений використовував ідеали та політичні й культурні стереотипи, що панували в польському суспільстві наприкінці XIX – початку XX ст. з подальшою метою створити на їх основі виховні ідеали для тогочасного покоління поляків.

У числі польських дослідників оцінку наукового доробку здобув і Освальд Бальцер у статі Романа Новацького («Poglądy Oswalda Balzera na ustrój Rzeczypospolitej / Погляди Освальда Бальцера на устрій Речі Посполитої»). Зокрема, автором з'ясовано погляди дослідника на політичну систему Речі Посполитої, викладені в контексті його ранніх студій політичної, соціальної та економічної історії Польщі.

Варто зауважити, що цікавим і оригінальним вбачається прагнення Анджея Стемпніка («Nauki dla Polski. Kozacy i kozaczyzna w historiografii polskiej okresu międzypowstaniowego / Уроки для Польщі. Козаки і козаччина в польській історіографії міжвоєнного періоду») використати головні засади поглядів видатного польського просвітницького діяча Станіслава Сташиця («Перестороги для Польщі» (1790)) для потреб нового прочитання та інтерпретації польсько-української проблематики, представленої в історіографії доби романтизму.

Окрему увагу в межах рубрики було приділено й представникам української історіографії. Так, Іван Куций («Між «цивілізованістю» та «варварством»: Річ Посполита в історично-цивілізаційних уявленнях Пантелеймона Куліша») проаналізував історичні погляди та цивілізаційні уявлення Пантелеймона Куліша. Зокрема, йдеться про його інтерпретації проблеми цивілізаційної приналежності Польщі, а також розкрито його роль у процесі вивчення історії польсько-українських взаємин.

Також Василь Педич та Віталій Тельвак («Хмельниччина в дослідженнях львівських учнів Михайла Грушевського») здійснили аналіз праць представників львівської історичної школи Михайла Грушевського, присвячених історії Хмельниччини. Дослідники показали, що найвищим досягненням плеяди молодих істориків стало введення до наукового обігу широкого кола нових джерел з архівів Центрально-Східної Європи.

Із числа представників російської історіографії у авторів монографії здобув увагу історик і публіцист Михайл Коялович. Зокрема, Норберт Моравець («Panу», «schachły» і «kołtuny». «Polskość» a «zachodnioruskość» w «Wykładach z historii Zachodniej Rosji» Michała Kojalowicza / «Пани», «хохли» і «ковтуни». «Польськість» і «західноруськість» в «Лекціях з історії Західної Росії» Михайла Кояловича») здійснив спробу показати образ так званої

західноруської спільноти (малоросів, білорусів, литвинів) в праці Михайла Кояловича «Лекції з історії Західної Росії».

На окремий інтерес у розрізі цієї рубрики заслуговує аналіз польської візії образів Речі Посполитої. До такого вислідку вдалися, зокрема, Лідія Лазурко та Богдан Янишин («Образи Речі Посполитої на сторінках польських історичних часописів Львова ХІХ – поч. ХХ ст.»). Обравши об'єктом дослідження польськомовну наукову історичну пресу у Львові від часу її появи у ХІХ ст. до тридцятих років ХХ ст., вони простежили там передусім особливості відображення образу держави. Вони встановили, що в узагальненому сенсі Річ Посполита представлена як захисниця європейської цивілізації (в минулому – від варварів та іновірців, а в часи Другої Речі Посполитої – від комуністичної загрози). Також автори показали, що держава позиціонувалася в пресі і в інших, у тому числі й полярних, образах: як ідеальна держава, що забезпечувала процвітання різним народам та доступ до цивілізованого світу; жертва агресії сусідніх країн; нежиттєздатний державний організм.

Натомість Йоланта Кольбушевська («*Jakiego bohatera narodowego potrzebowali Polacy u schyłku XIX stulecia? / Якого національного героя потребували поляки наприкінці ХІХ століття?*») зосередилася на з'ясуванні польського уявлення образу національного героя. Дослідниця намагається розібратися, хто з історичних постатей і чому потрапив на вершину пантеону польських національних героїв ХІХ ст., як історики створювали/ моделювали героїв, зміцнюючи їхні легенди, спільно створюючи міфи.

У четвертій рубриці колективної праці («Неоромантичні візії») представлені дослідження, спрямовані на оцінку доробку окремих науковців у межах конкретної проблематики. Приміром, Еугеніуш Коко («*Wizja postaci hetmana Iwana Mazepy w dorobku Franciszka Rawity-Gawrońskiego / Постать гетьмана Івана Мазепи в доробку Францішка Равіти-Гавронського*») показав еволюцію оцінки постаті Івана Мазепи у творчості Францішка Равіти-Гавронського: від прихильника польсько-української угоди з перспективою союзу між Польщею та Україною до критики гетьмана через його незалежницькі прагнення.

Павел Серженга («*Pierwsza Rzeczpospolita w publicystyce Antoniego Chołoniewskiego / Перша Річ Посполита у публіцистиці Антонія Холоневського*») здійснив науковий аналіз поглядів відомого польського публіциста початку ХХ ст. Антонія Холоневського на минуле Речі Посполитої та її спадкоємність у перспективі відновлення польської держави.

Цікавим також видається трактування дослідниками окремих аспектів творчості В'ячеслава Липинського. Йдеться, зокрема, про його погляди стосовно державно-політичного устрою Речі Посполитої в аналізі Віталія Масненка («Державний/політичний устрій Речі Посполитої у візії В'ячеслава Липинського»). Автор вважає, що відправною тезою цього історика була оцінка державницького потенціалу провідної соціальної верстви – шляхти. На прикладі історичної Речі Посполитої той намагався довести, що втрата такого потенціалу оберталася крахом державності. Поки аристократія зберігала моральний авторитет і матеріальну силу ця держава мала класократичний устрій. Деморалізація шляхетського стану, втрата ним відчуття державницького обов'язку, завершилася послабленням королівської влади, руйнацією класократичних засад і встановленням шляхетської демократії. Монархія стала фікцією, а шляхетська республіканська демократія перетворилася на магнатсько-шляхетську олігархію. Розбалансованість політичної системи позначилася й на погіршенні становища селянства. Натомість міграція польської шляхти на українські землі сприяла посиленню тут державницьких тенденцій, зокрема зростанню державотворчого потенціалу українського козацтва, його європеїзації. На думку автора, вказана концепція докорінно відрізнялась від традиційних народницьких поглядів на цю проблему.

Водночас, проблему успішного державотворення у тлумаченні В'ячеслава Липинського під іншим кутом зору розглянула Тетяна Цимбал («Філософія героїзму в інтелектуальній

спадщині В. Липинського»). Розкриваючи концепт «героїзму» в історіософії вченого, вона вказує на чітке усвідомлення В. Липинським його важливості в контексті теорії державності, розумінні сутності та механізмів революційних змін, результатів аналізу політичної культури на українському ґрунті, досліджень ідеї месіанізму та елітарності. Авторка наголошує, що головною умовою успішного державотворення в Україні В. Липинський вважав консолідацію нації під керівництвом аристократів духу.

У п'ятій рубриці матеріалів монографії поєднано праці, спрямовані на синтетичний аналіз окремих аспектів повоєнного історіографічного процесу в контексті дослідження історії Речі Посполитої. Так, Рафал Стобецький («Na drodze do pojednania. Uгода w Nadziaczu w polskiej myśli historycznej na emigracji po 1945 r. / Дорогою єднання. Гадяцька угода в польській історичній думці в еміграції після 1945 р.») удався до аналізу трактування Гадяцької угоди в польській емігрантській історіографії після Другої світової війни. Дослідник виділив два підходи в трактуванні цієї історичної події – «класичний», що опирався на традиції Другої Речі Посполитої, і «ревізійний», розвинений в колі паризької «Культури». Представники обох підходів по-різному оцінювали минуле, посилювалися на різні аргументи, по-різному розподіляли акценти у стосунку до вибраних фрагментів минулого. Водночас вони однаково вплетені в сьогоденні спроби відповісти на питання про те, як повинні виглядати відносини Польщі з її сусідами на сході.

На інтерпретації Люблінської унії 1569 р. українською історіографією радянського часу зосередив свою увагу Віталій Яремчук («Люблінська унія в українській радянській історіографії»). Можна цілком погодитися з автором, що політична недоцільність у поєднанні з традиційним, успадкованим з попереднього часу негативним ставленням до цього акту та його наслідків завадили появі спеціальних ґрунтовних наукових досліджень проблематики Люблінської унії.

Заслуговує на увагу й стаття Олександра Аврамчука («Українscy historycy emigracyjni w USA wobec tzw. idei jagiellońskiej (1945-1989) / Ставлення українських істориків-емігрантів в США до так званої Ягеллонської ідеї (1945-1989)»), де автор аналізує погляди на так звану «Ягеллонську ідею» невеликої групи українських емігрантів-інтелектуалів у США, котра намагалася дистанціюватися від поширеної в українській історіографії «чорної легенди» колишньої Речі Посполитої. Ця тематика була вписана в більш широкий контекст змін поглядів істориків на польські впливи в історії України, а також фундаментальних змін в українській інтерпретації історії України, що відбулися в середовищі таких учених, як Омелян Пріцак, Ігор Шевченко, Франк Сисин. У тексті показано причини цих змін, взаємодію польської та української історичної думки в еміграції, а також роль політичних чинників (холодна війна) в історичній дискусії.

Нарешті, в останній, шостій рубриці («Сучасні історіографічні рефлексії») зібрані матеріали, які відображають сучасне наукове бачення певних історіографічних проблем в контексті дослідження історичної долі Речі Посполитої.

У їх числі передусім заслуговує на увагу сучасне трактування українською, польською та російською історіографіями історичної ролі Богдана Хмельницького. Саме ця проблематика стала предметом дослідження Юрія Степанчука та Сергія Корновенка («Сучасна історіографічна ситуація дослідження образів Богдана Хмельницького в Україні, Польщі та Росії»). Тут розкрито провідні закономірності сучасних інтерпретацій постаті Б. Хмельницького. Стверджується, що в контексті сучасного осмислення образу українського гетьмана з'явилося широке поле для комунікацій, взаємовпливів та взаємозбагачення між українськими, польськими та російськими істориками. Щоправда, досі побутує обмежене сприйняття традиціоналістською російською історіографією Б. Хмельницького через призму створення гетьманом переяславсько-московської системи 1654 р.

У статті Ореста Лильо («Стан та перспективи дослідження з історії мистецького осередку Львова та його представників другої третини – кінця XVIII ст.») представлена візія вітчизняної та зарубіжної історіографії на минувшину культурно-мистецького осередку Львова XVIII ст. Вказується на слабку вивченість цієї проблематики й назрілу потребу створення ґрунтовного узагальнюючого дослідження з історії становлення і розвитку Львова як мистецького центру Руського воєводства в складі Речі Посполитої, обґрунтування місця і значення митців у суспільно-політичному та культурному житті міста XVIII ст.

Основні тенденції сучасної білоруської історіографії, присвячені етнічному контексту перебування східнослов'янських спільнот у межах Великого князівства Литовського у своїй праці предметно розкрив Костянтин Івангородський («Етнічні трансформації східнослов'янських спільнот у межах ВКЛ: сучасна білоруська історіографія»). Автор вказує на суттєві складнощі у формуванні наукової теорії білоруського етногенезу, прийнятної для всього білоруського інтелектуального загалу. Зокрема, дискусії на цю тему між представниками «національного» табору та прихильниками історіографічного міфу радянського часу виявляються малоефективними. Навіть попри слабку появу компромісного варіанту. Дослідник вважає, що причиною відсутності в сучасній білоруській історіографії ґрунтовної і переконливої наукової теорії білоруського етногенезу, так само, як і концепції етнічної історії спільнот східних слов'ян у середньовічну добу, є слабкість методологічного і теоретичного рівня сучасної білоруської історичної науки.

Завершує презентовану рубрику і власне змістову частину монографії стаття Анни Бжезінської («Miejsce Ukrainy w Pierwszej Rzeczpospolitej na łamach «Rocznika Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej» / Місце України в Першій Речі Посполитій на сторінках «Rocznika Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej»). Вона присвячена дослідженню висвітлення української тематики на сторінках польського часопису «Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej». Це видання є одним з найважливіших форумів для діалогу істориків країн Центрально-Східної Європи вже більше десяти років. Авторка стверджує, що українське питання стало однією з найважливіших тем його публікацій з моменту створення видання.

Отже, головними маркерами проблематики монографії стали історія історіографії та ідей, теоретико-методологічні аспекти дослідження, напрацювання традиційних наукових шкіл та їх визначних представників, історіографічні інтерпретації історичних подій, явищ і процесів та образів Речі Посполитої.

Доробок авторського колективу наочно демонструє різноманітність і, почасти, діаметральну протилежність трактування в історіографії цивілізаційної спадщини Речі Посполитої. Як показують дослідження, такий стан речей зумовлений різними факторами: специфікою відповідної епохи, політичною кон'юнктурою, ідеологічними мотивами, теоретичними та методологічними вподобаннями тощо.

Природно, що матеріали представленої колективної монографії далеко не вичерпують студіювання історіографічної проблематики феномену Речі Посполитої. Адже в межах однієї книги це складно здійснити. Тож і критичні зауваження тут будуть зайві. Хіба що не вистачає іменного покажчика, який суттєво допоміг би орієнтуватися у розлозі тексті, особливо враховуючи наявність статей польською мовою.

Сподіваємося, що ця праця буде належно поцінована передусім науковцями, а також усіма, хто цікавиться історією Речі Посполитої.

Юрій Михайлюк (Черкаси)

Orcid ID: 0000-0003-1359-8454

DOI: 10.31651/2076-5908-2019-1-119-124